

Vzniká globální občanská společnost? Nestátní aktéři ve světové politice

ONDŘEJ CÍSAŘ

Díky pozornosti, která byla v posledních letech věnována fenoménu *globalizace*, se do popředí zájmu výzkumníků v některých disciplínách dostal také problém *transnacionálního jednání* nevládních organizací a sociálních hnutí. Ačkoli o transnacionálních vztazích mluvili liberální kritici realismu již v 70. letech 20. století (*Nye – Keohane, 1970*), pozornost věnovaná tomuto fenoménu významně vzrostla v posledním desetiletí 20. století kvůli rostoucí ekonomické a politické provázanosti světa, novým komunikačním technologiím a prohloubení mezinárodní multilaterální kooperace. Tyto procesy souhrnně konstituují to, co se obvykle označuje jako globalizace. Označení globalizace se často používá jen v souvislosti s rostoucí ekonomickou provázaností světa, za jejíž symbolický počátek se považuje konec poválečné „zlaté éry“ organizovaného kapitalismu na počátku 70. let 20. století. Tato stať však do definice globalizace záměrně zahrnuje také její „politickou dimenzi“, tj. rozvoj mezinárodních institucí a norem (*srov. Castells, 1996; Scholte, 2000 b, s. 132–158; Keohane – Nye, 2000*).

Ve zkratce lze bez obav říci, že současná pozornost věnovaná nevládním aktérům ve světové politice souvisí s pozorností věnovanou některým projevům globalizace. Jedním dechem je však třeba dodat, že tato teze netvrdí, že transnacionální organizace a sociální hnutí jsou globalizací „generovány“. Přímý kauzální vztah mezi globalizací a vystoupením transnacionálních aktérů nelze vysledovat. To se zpravidla vysvětluje tím, že globalizace je vágním konceptem, jenž postrádá potřebnou analytickou přesnost k tomu, aby mohl sloužit k vysvětlení nějakého sociálního fenoménu. Je však také pravda, že autoři, kteří se k této interpretaci uchylují, zpravidla globalizaci prezentují v úzce ekonomistických termínech a poukazují na to, že ekonomická globalizace k rostoucí aktivitě nevládních organizací a hnutí nevede a vést nemůže (*např. Ancelovici, 2002*). Takový argument však ve skutečnosti nikdo neobhájí. Naopak, nejzajímavější příspěvky k rozvíjející se teorii transnacionálních vztahů vycházejí z výše naznačené širší definice globalizace, která vedle ekonomické dimenze zahrnuje též projevy budování transnacionálních a (v některých případech) globálních politických a normativních struktur, které pro nevládní aktéry představují příležitosti k jejich aktivitě a mobilizaci (*Scholte, 2002*).

Proto, aby Sidney Tarrow mohl transnacionální mobilizaci lépe studovat, analyticky od sebe odlišuje ekonomickou globalizaci a politickou internacionalizaci (*Tarrow, 2002*). Zatímco pojem ekonomická globalizace popisuje vytváření globálního trhu, internacionalizace zachycuje budování mezinárodních a nadnárodních institucionálních a organizačních struktur (tedy „politickou dimenzi“ globalizace). Toto rozlišení mu pak umožňuje vytvořit základní typologii transnacionálních nevládních organizací, které působí v současné světové politice. Zatímco tzv. antiglobalizační hnutí je výsledkem reakce na identifikované negativní aspekty ekonomické globalizace (*srov. níže*), transnacionální hnutí za lidská práva či za ochranu životního prostředí vznikla nikoli jako odpověď na ekonomickou globalizaci, ale v souvislosti s rozvojem „*mezinárodních norem a režimů a institucí, které jim vládnou*“ (*Tarrow, 2002, s. 236; dále srov. např. Florini, 2000*). Avšak ani antiglobalizační hnutí nebylo zázračně generováno ekonomickou globalizací. Právě naopak, konstituo-

valo se v určitém institucionálním rámci, který jeho mobilizaci poskytl vhodné příležitosti. Takovými příležitostmi byly vedle již dávno vyzkoušených institucí národních států (které v kampaních transnacionálních aktérů stále hrají podstatnou roli) také mezinárodní organizace a jejich zasedání (Tarrow, 2002). Vždyť za symbolický počátek globálního hnutí proti ekonomické globalizaci se považuje mobilizace proti třetí mezivládní konferenci Světové obchodní organizace (WTO), která proběhla na konci roku 1999 v Seattlu (srov. níže).

V souvislosti s rostoucí viditelností transnacionálních nevládních organizací pak někteří autoři hovoří o budování globální občanské společnosti (např. Anheimer – Glasius – Kaldor, 2001). Základní otázkou, kterou tento text klade, je: Dochází skutečně ke konstituci globálních struktur občanského aktivismu? Jinými slovy řečeno, konstituuje se v souvislosti s rozvojem globálních politických struktur globální občanská společnost? Pokud ano, jak se tato globální občanská společnost vztahuje k lokálním aktérům? Funguje jako partner pomáhající při budování lokálního aktivismu? A jakým způsobem se aktéři globální občanské společnosti dotýkají postavení států? Překonávají jejich omezení?

Proto, aby mohly být tyto otázky zodpovězeny, je třeba nejprve zmapovat diskuzi, která se kolem transnacionálních vztahů rozvinula. Problematika transnacionálních vztahů se během posledního desetiletí konstitovala jako významný výzkumný problém v rámci nejméně dvou sociálně-vědních disciplín – v teorii mezinárodních vztahů a v teorii kolektivního jednání či jinak ve studiích sociálních hnutí (pro přehled současných příspěvků srov. Tarrow, 2000; Tarrow, 2001 c). Pozornost věnovaná transnacionálním hnutím a sítím nevládních organizací navíc podstatným způsobem ovlivnila diskuzi v určitých oblastech politické teorie, kde se tato hnutí pod výše uvedeným označením globální občanská společnost stala ztělesněním reformních nadějí, vkládaných do globálně koordinovaného občanského aktivismu, jenž by měl v konečném důsledku přispět ke světové demokratizaci a k realizaci sociální spravedlnosti (např. Klein, 2001; Hardt, 2002; Wallerstein, 2002; Graeber, 2002). V tomto smyslu jde o *interdisciplinární problém* a význam jeho studia může být v různých disciplínách různý.

Tato stať se proto snaží reflektovat nejdůležitější problémy diskuze o transnacionálním politickém jednání. Její ambicí je zahrnout jak více empiricky orientované přístupy, tak i normativně motivované úvahy o demokratizačním potenciálu transnacionálních hnutí v současné fázi vývoje moderní společnosti, tj. ve fázi *globalizace*. Základním cílem tohoto textu je však odpovědět na výše uvedené otázky. Jak uvidíme dále, ačkoli v následujících sekcích tvrdím (v protikladu např. k S. Tarrowovi), že koncept globální občanské společnosti je do určité míry použitelný k popisu politického jednání „vně státních hranic“¹ (pokud jej však nechápeme v silném smyslu jako pojem popisující alternativu k institucím národních států), snažím se jej zbavit jeho ideologické náplně.

První sekce textu prezentuje širší teoretické pozadí, na němž se studium transnacionálních vztahů a role nevládních organizací ve světové politice rozvinulo. Zvláštní pozornost je věnována konceptu globální občanské společnosti. Druhá sekce se zaměřuje na nejdůležitější teoretické příspěvky ke studiu transnacionálních vztahů, jak se konstitovaly v mezinárodních vztazích a v teorii kolektivního jednání. Tato sekce navrhuje definici pojmu globální občanská společnost. Následující sekce pak předcházející diskuzi teoretických přístupů doplňuje širším zakotvením normativně orientované diskuze o příslibu zvyšující se participace nevládních organizací na globální úrovni. Díky tomu se čtvrtá sekce věnuje kritické diskuzi postavení a potenciálu tzv. antiglobalizačního hnutí, které představuje do značné míry nejviditelnější projev globálního aktivismu, jenž bývá popisován pomocí konceptu globální občanské společnosti. Předposlední sekce diskutuje vztah globální úrovně politického aktivismu k lokálním kontextům a poslední sekce stručně shrnuje nejdůležitější zjištění.

DISKUZE O GLOBALIZACI

Počátkem sedmdesátých let došlo díky proměnám v mezinárodní politice a díky světové ekonomické restrukturalizaci v důsledku rostoucí transnacionalizace ekonomické produkce k obnovení zájmu o mezinárodní politickou ekonomii a o mezinárodní ekonomické vztahy. Zvýšená pozornost věnovaná roli nestátních aktérů ve světové politice reagovala na proměnu mezinárodní politické situace, v níž klesal význam velmocenské politiky a rostla role takových aktérů, jakými jsou transnacionální korporace. Tento vývoj vyvrcholil v teorii vzájemné závislosti, která byla formulována jako korektiv k převládající státostředné realistické teorii mezinárodních vztahů (*Keohane – Nye, 1977*). Zájem o studium transnacionálních vztahů (v kontrastu k mezinárodním vztahům) se v této době překrýval s rozvojem „pluralistického paradigmatu“ při studiu zájmové politiky na domácí úrovni – především v podmínkách USA – a s marxisticky orientovanou „teorií světového systému“ I. Wallersteina, pro nějž nebyl určující silou světové politiky nikdy stát, ale rozvoj kapitalismu (*odstavec se převážně drží výkladu v Halliday, 2001*).

Koncem následujícího desetiletí se pak disciplína mezinárodní politické ekonomie stala uzlovým bodem diskuze o globalizaci, která reflektovala rostoucí význam nestátních aktérů v globální politice a s tím provázanou proměnu mocenských vztahů. V počátcích se diskuze soustředila na napětí mezi globalizující se světovou ekonomikou a systémem národních států. Stát byl chápán jako charakteristicky moderní jednotka sociální organizace, která si díky poválečnému kompromisu držela kontrolu nad tržními silami. To se s příchodem globalizace údajně změnilo. Diskuze tak byla zaměřena na dichotomii stát versus trh a byly to převážně tržní subjekty (transnacionální korporace), které byly chápány jako hlavní vyzyvatel státní moci (*pro kritickou diskuzi srov. Hirst – Thompson, 1996; Radice, 2000*). V dalším průběhu diskuze došlo k posunu perspektivy v tom smyslu, že globalizace přestala být chápána jako výsledek spontánní tržní expanze a konjunktury kapitálu a důraz začal být kladen na politickou dimenzi globalizace světové ekonomiky; globalizace kapitálu totiž vyžaduje liberální politická rozhodnutí, která konstruuji právně-politický prostor, nutný pro kapitálovou mobilitu a kalkulaci zisku. Vulgárně neoliberalní pojetí tržní spontaneity tak bylo nahrazeno chápáním, které vyrůstalo z tradice ekonomické sociologie s kořeny u Maxe Webera a u Karla Polanyiho (*Weber, 1961; Polanyi, 1957*). To se však týkalo roviny deskriptivní (konceptuálně teoretické) bez toho, že by tento posun byl následován také větším důrazem kladeným na normativní otázky spravedlnosti institucí udržujících globalizující se kapitalismus.

První fáze diskuze o globalizaci se tedy zaměřila na vztah státu a globalizujícího se trhu (*Langley, 2000*). Zatímco hyperglobalisté hovořili o příchodu kvalitativně nové situace – globální ekonomiky, jejíž síly nenávratně narušují mocenské postavení státu –, skeptici na základě vlastní interpretace dat o mezinárodním obchodu a o přímých zahraničních investicích zpochybňovali, že by k nějaké významné změně docházelo. Podle skeptických hlasů se postavení státu téměř nezměnilo a o homogenním globálním trhu nemůže být ani řeč (*Wade, 1996*). Existence homogenizovaného globálního trhu zboží a komodit však nikdy netvořila definiční podmínku globalizace. Pojetí globalizace jako procesu, jenž nutně směřuje k vytvoření jednoho jediného stejnorodého globálního trhu, nezastával nikdo z těch autorů, kteří o existenci globalizace psali.

Následující posun argumentace proto reagoval na demonstrované nedostatky dosavadní diskuze, která oscilovala okolo argumentů pro a proti existenci globalizace chápané v ekonomistických pojmech, a zaměřila se na globalizaci jako na *sociální proces* (*Held – McGrew – Goldblatt – Perraton, 1999*). Díky tomu přestala být globalizace interpretována pouze na základě kvantitativních dat o růstu světového obchodu, investic a množství spekulativního kapitálu. Pojem globalizace se začal vztahovat na řadu *transformací*, spojených se zhuštěním a zrychlením transnacionálních a mezikontinentálních interakcí ve všech sférách lidské činnosti a na dopady tohoto zhuštění a zrychlení na dosavadní instituce a strategie politických i sociálních aktérů. Diskuze o globalizaci se otevřela vedle

transnacionálních korporací také jiným aktérům důležitým v procesech globalizace a spolu s tím též jinému typu otázek než jen tomu, zdali je stát globalizací ohrožen nebo nikoli. Diskuze o globalizaci se tak stala skutečně otevřeným výzkumným polem, multidisciplinární sférou studia, kterou měla být podle jedné ze svých protagonistek – Susan Strangeové – od samého počátku (srov. *Strange, 1996; Strange, 1997*).

Disciplína mezinárodních vztahů v důsledku toho do značné míry zahrnuje studium nestátních aktérů do centra svého zájmu, i když se to zdaleka netýká všech teoretiků mezinárodních vztahů. Studium transnacionálních vztahů a nestátních aktérů prodělává v současnosti zřetelný rozkvět.² Na rozdíl od „starých“ přístupů ze 70. let se pak současně příspěvky ke studiu nestátních aktérů vyznačují pestrostí předmětů studia. Zatímco se původní diskuze zaměřovaly téměř výhradně na transnacionální vztahy mezi ekonomickými aktéry, v současnosti se diskutuje o transnacionálních nátlakových sítích (*Keck – Sikkink, 1998; Evans, 2000; Florini, 2000*), o transnacionálních a potenciálně globálních sociálních hnutích (např. *Wapner, 1996; O'Brien – Goetz – Scholte – Williams, 2000; Rucht, 2001*), o mezinárodně aktivních nadacích a humanitárních organizacích (*Quigley, 2000; McMahon, 2001; Mendelson – Glenn, 2002*), o církvích, o politických stranách, o sítích teroristů, odborářů a médií (*Josselin – Wallace, 2001*). Tyto diskuze velmi ovlivňují také přístupy a zaměření studia původně „domácích“ expertů studujících politické strany a nátlakové skupiny, byrokratické struktury a sociální hnutí (např. *della Porta – Kreisi – Rucht, 1999; Imig – Tarrow, 2001 c*). Tyto diskuze zasahují rovněž do politické a sociální teorie, kde se v této souvislosti rozhořel souboj o význam pojmu globální občanská společnost a spolu s tím i o budoucí osud demokracie a o možnost zapojení demokratické legitimity politického rozhodování na nadnárodní úrovni (pro přehled současné diskuze srov. *McGrew, 2002; Císař, 2003 a*).

Pojem globální občanská společnost má zpravidla označovat fakt mnohosti aktérů, kteří dnes působí ve strukturách globální politiky. Nelze jej však považovat za všemi přijímané označení. Zatímco se totiž jedna skupina teoretiků snaží dát konceptu jasně definovaný empirický význam a obhájit jej proti alternativním označením (transnacionální občanská společnost, světová společnost, světová komunita), jiní autoři jej chápou jako označení pro „dobrá“ (lidskoprávní, environmentální) hnutí a nevládní organizace, a proto jej odmítají jako koncept, jenž by mohl postihnout různorodost a komplexnost současné světové politiky. Zde totiž vedle řady „dobrých“ nestátních aktérů operuje nespočet transnacionálně propojených kriminálních, teroristických či separatistických organizací. Podle těchto hlasů nemá smysl používat označení občanská společnost, neboť nese jen pozitivní významy, spojené s občanskou participací, s nadnárodní solidaritou či s progresivní politikou. Globální aréna není však pouze místem mobilizace progresivních sociálních hnutí, kterým jde o lidská práva, o ochranu životního prostředí nebo o globalizaci s „lidskou tvář“, jak napovídají některé komentáře, které reagují na působivé projevy tzv. antiglobalizačního hnutí.

Podle některých názorů navíc nejde o nic jiného než o nesmyslné přenášení pojmu, který má svůj význam na úrovni politiky moderního národního státu, do oblasti, v níž ztrácí veškerý význam – do kulturně pluralitní sféry globální politiky. Podle těchto názorů je pojem občanská společnost natolik svázán s konceptem moderního národního státu, že nemůže sloužit pro uchopení globálních procesů, které podkopávají postavení národního státu (*Walker, 1994*). Mezinárodní politika je roztržštěnou sférou konfliktů o podobu globálních norem a politického uspořádání, která ničím nepřipomíná konstituci dobře organizované občanské společnosti. Proto podle skeptických hlasů ztrácí používání pojmu občanská společnost na úrovni globální politiky své opodstatnění. Místo globální občanské společnosti proto někteří autoři preferují označení transnacionální občanská společnost, neboť toto pojmenování neimplikuje globální ustavování kulturně stejnorodé sféry, ale postihuje různorodost a nepřehlednost současného uspořádání na nadnárodní úrovni (*Keck – Sikkink, 1998, s. 33–34*). Bez ohledu na terminologické rozdíly mají však autoři píšíci o transnacionální i globální občanské společnosti zpravidla na mysli identický fenomén.³

GLOBÁLNÍ OBČANSKÁ SPOLEČNOST: INTERDISCIPLINÁRNÍ PROBLÉM

Co se tedy pojmem globální občanská společnost označuje? Pro někoho se globální občanská společnost zhmotňuje v ulicích měst, v nichž se odehrávají výroční zasedání Světové banky, Mezinárodního měnového fondu a Světové obchodní organizace, pro někoho je zase ztělesněna pravidelnými interakcemi transnacionálních nevládních organizací, jakými jsou např. Amnesty International, Friends of the Earth International či Greenpeace, jiní jí chápou obecně rostoucí propojenost všech typů potenciálně politické činnosti, která díky rozvoji komunikačních technologií probíhá stále více skrze státní hranice a tvoří vlastně základní infrastrukturu pro všechny aktéry, kteří vstupují do interakcí „vně státních hranic“.

Kdykoli je třeba podložit argument o objevení se globální občanské společnosti empirickými daty, hovoří se o růstu počtu mezinárodních nevládních organizací (INGOs, *international non-governmental organizations*), paralelních summitů organizovaných od půrci ekonomické – *neoliberální* – globalizace a o rostoucím významu transnacionálních vazeb mezi rozličnými nestátními aktéry.⁴ Na základě těchto dat pak zastánci teze o objevení se globální občanské společnosti mluví o nové realitě – o nadnárodní sféře, v níž občanští aktivisté, sociální hnutí a angažovaní jednotlivci vstupují do vzájemných interakcí, diskuzí, konfliktů a aliancí. Zatímco totiž nadnárodní nevládní organizace existovaly a fungovaly v mezinárodní politice i v minulosti, jejich počet a množství oblastí, v nichž fungují, nikdy nedosahoval současných měřítek: „... od summitů OSN o sociálních otázkách nebo o životním prostředí po konfliktní situace v Kosovu, od globální rezistence vůči Mnohostranné dohodě o investicích k lokálnímu lidskoprávnímu aktivismu v Mexiku, v Barmě nebo v Timoru a od mediálních korporací rozpínajících se po zeměkouli ke kampaním domorodého obyvatelstva.“ (Anheimer – Glasius – Kaldor, 2001, s. 4.) Kvůli různorodosti fenoménů, které v sobě zahrnuje, zůstává však pojem globální občanská společnost špatně uchopitelný.

Jednou ze strategií, jak se s tímto problémem vypořádat, je rezignovat na pojem samotný. Při empirickém studiu různých typů nestátních aktérů ve světové politice se nakonec výzkumník bez tohoto konceptu lehce obejde. V tomto případě totiž studuje jednu organizaci, jeden typ organizace nebo jednu kampaň a otázka, zdali tyto konkrétní organizace tvoří abstraktně vymezenou občanskou společnost, není důležitá. K tomu se přidává také to, že primárním teoretickým cílem těchto studií (pokud nějaký mají) nebývá vzhledem k jejich ukotvení v disciplíně mezinárodních vztahů vyvrácení nebo potvrzení existence občanské společnosti, ale potvrzení významu nestátních aktérů v mezinárodní politice, které má zpochybnit přesvědčení státostředných přístupů o primárním významu státu. To bylo jedním z cílů obnoveného zájmu o transnacionální vztahy v 90. letech 20. století. Významné příspěvky k teorii transnacionálních vztahů se zaměřily na efektivnost tlaku transnacionálních aktérů na národní politické aktéry. Výsledkem tohoto studia bylo zjištění, že úspěšnost jejich vlivu závisí na míře otevřenosti domácího politického systému a mezinárodní institucionalizace oblasti, které se jednání aktéra týká (*Risse-Kappen, 1995 a*). Rozhodující význam mezinárodní institucionalizace byl v teorii mezinárodních vztahů později ještě zdůrazněn tzv. konstruktivistickým obratem.

Tzv. konstruktivistický obrat přinesl do centra zájmu studium významu a vlivu norem, idejí a myšlenkových schémat, podle nichž političtí aktéři jednají (*pro přehled srov. Adler, 1997; Checkel, 1998; Finnemore – Sikkink, 2001; Císař, 2002*). Konstruktivismus tak zpochybnil chápání mezinárodní politiky, které bylo určováno jen kalkulací zájmů chápaných v termínech materiální moci. Konstruktivisté zdůraznili, že mezinárodní politika v sobě obsahuje také normy a instituce, které nejen „kolíkují“ terén pro strategickou kalkulaci států, ale též konstituují samotné zájmy těchto států (*srov. Jepperson – Wendt – Katzenstein, 1996*). Pokud se stát ze strategických důvodů zaváže k dodržování nějaké normy, tato norma může v konečném důsledku rekonstituovat identitu, a tím rovněž zájem daného státu. Ke stejnému efektu může dojít tehdy, pokud stát aspiruje na to, aby byl uznán za člena me-

zinárodního společenství demokratických zemí. Tato aspirace otevírá možnost k vnitřní změně identity státu v souladu s představou, jak by měl „demokratický stát“ vypadat.

Jak však ukázaly dostupné studie, „*normy nepadají z nebe*“ (Keck – Sikkink, 1998; Risse – Sikkink, 1999). Fakt, že dochází ke globálnímu vzruchu lidských práv, ještě nemusí znamenat, že lidská práva budou automaticky uznána všemi zeměmi. Normy však poskytují aktérům *příležitosti* k tomu, aby na jejich základě stát, jenž je porušuje, buď přesvědčili o správnosti dané normy, nebo jej pomocí mobilizace sítě vlivných aktérů „přitlačili“ k poslušnosti. Ve skutečnosti k dosažení žádoucího cíle tyto aktéři používají obou možných strategií; snaží se přesvědčovat, stejně jako mobilizovat a „tlačit“. Z našeho hlediska je důležité to, že těmito aktéry jsou často nevládní organizace a sociální hnutí, které takto normám dávají jejich důležitost a umožňují jejich reálný dopad. Jinými slovy řečeno, nevládní organizace a hnutí využívají příležitosti poskytovaných mezinárodními dohodami, normami a institucemi, aby dosahovaly svých cílů, čímž tyto normy uvádějí do života. V tom však hrají důležitou roli také některé státy, které často transnacionální mobilizaci podporují, a tím zvyšují pravděpodobnost jejího úspěchu. Příkladem by mohla být významná role Kanady, kterou sehrála v úspěšné kampani za přijetí Konvence proti používání nášlapných min (Scott, 2001). Některé státy tak mohou v transnacionálních kampaních sehrát důležitou roli nikoli jen jako terče mobilizace, ale rovněž jako součásti širších koalic, které prosazují určité cíle proti zájmům jiných států.

V teorii mezinárodních vztahů se v této souvislosti začalo hovořit o *transnacionálních nátlakových sítích* (*transnational advocacy networks*): „... *transnacionální nátlaková síť zahrnuje ty relevantní aktéry, kteří pracují mezinárodně na nějakém problému, kteří jsou svázáni sdílenými hodnotami, společným diskurzem a hustou výměnou informací a služeb.*“ (Keck – Sikkink, 1998, s. 2.) Transnacionální nátlakové sítě jsou sítě aktivistů, prosazujících „*zásadové myšlenky nebo hodnoty*“, jakými jsou např. lidská práva nebo ochrana menšin a životního prostředí. Obecně jsou tyto sítě formovány v takových politických oblastech, které jsou charakterizované vysokým normativním a hodnotovým obsahem. Jinými slovy řečeno, tyto sítě se formují tehdy, pokud existují institucionální či normativní příležitosti pro jejich organizaci.

Hlavním účelem zmíněných sítí je informační výměna a vytváření příležitostí pro politický tlak na ty státy, které znemožňují domácím nevládním skupinám a hnutím přístup do politického systému. Porušování lidských práv tak může za jistých okolností vyvolat tzv. bumerangový efekt, díky němuž se viník dostává do tlaku ze strany nevládních organizací, mezinárodních organizací a mocných státních aktérů (Keck – Sikkink, 1998, s. 13). Tento „bumerang“ domácím aktérům poskytuje příležitost pro tlak na stát, jenž s nimi odmítá komunikovat nebo je perzekvuje. Transnacionální vazba zmobilizuje organizace v jiných zemích, které tlakem na své vlády a na mezivládní organizace činí zprostředkovaný nátlak na stát, porušující normy. V konečném důsledku může tento tlak vyústit až do změny režimu. Jako příklad může posloužit tzv. helsinský efekt, jenž označuje aktivity transnacionálních sítí protikomunistických aktivistů, kteří mohli jednat díky tomu, že se komunistické režimy deklarativně přihlásily k Závěrečnému aktu Konference o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975, a proto mohly být nuceny k tomu, aby splnily ustanovení, k jejichž dodržování se zavázaly.

Zatímco empirický výzkum v oblasti mezinárodních vztahů se bez pojmu globální občanská společnost často obejde, autoři, kteří zkoumají kolektivní jednání a sociální hnutí, existenci globální občanské společnosti explicitně popírají. Na rozdíl od některých jiných autorů, kteří entuziasticky přivítali soudobý boom transnacionálních sítí jako předzvěst plně rozvinuté transnacionální či globální občanské společnosti, Sidney Tarrow zaujímá skeptičtější postoj a spíše než na příležitosti pro transnacionální aktivismus upozorňuje na jeho překážky a omezení. Těmi jsou především nedostatek či slabost sociálních sítí na nadnárodní úrovni (zatímco může být relativně jednoduché zorganizovat sociální hnutí na úrovni města, regionu i národního státu, na úrovni nadnárodní představuje nedostatek roz-

vinutých sociálních vazeb nepřekonatelnou překážku), neexistence transnacionálních kolektivních identit a neexistence mechanismů, které by dokázaly překonat politické příležitosti poskytované národními politickými jednotkami (Tarrow, 2000, s. 20). Proto podle Tarrowa sice dnes „mohou občané cestovat jednodušeji než dříve..., ale stále žijí ve státech a... mají příležitosti, sítě a dobře známé repertoáry [politického jednání – pozn. aut.] národních politických jednotek“ (Tarrow, 2001 c, s. 2–3).

Vzhledem k tomu, že Tarrow v souladu jak se svou teorií (srov. Tarrow, 2001 c; Tarrow, 2002), tak i s některými teoretiky transnacionálních vztahů (např. Risse-Kappen, 1995 a) očekává, že transnacionální kolektivní jednání nalezne lepší příležitosti v takovém prostředí, které vykazuje známky vysoké „mezinárodní institucionalizace“. Proto, aby ověřil platnost svých tvrzení, obrací se ke studiu kolektivního jednání v prostředí Evropské unie (EU). Podle těchto předpokladů by to měla být právě hustě institucionalizovaná struktura EU, která by měla vytvářet podmínky pro „překonání“ národních omezení kolektivního jednání. Pokud by pak nebylo možné dokázat vysoký výskyt transnacionálního kolektivního jednání v EU jako ve výjimečně institucionalizovaném transnacionálním politickém prostoru, nelze očekávat, že bychom mohli transnacionální sociální hnutí očekávat někde jinde.

Z tohoto úhlu pohledu projekt zaměřený na transnacionální kolektivní jednání na evropské úrovni přinesl důležité závěry (následující shrnutí vychází z Imig – Tarrow, 2001 c). Doug Imig a Sidney Tarrow nejprve představili klasifikaci „evropského protestu“, založenou na dvou dimenzích – na typu aktéra protestu a na typu cíle protestu (viz následující tabulka). Levý horní kvadrant obsahuje rutinní domácí protest, jenž zahrnuje jen domácí aktéry a je namířen pouze proti domácím politickým cílům. Levý dolní kvadrant popisuje paralelní, koordinované, avšak odlišitelné protesty v několika zemích proti domácím politickým cílům (kooperativní transnacionalismus). Pravý horní kvadrant pak zachycuje protest národních aktérů doma, avšak proti evropským politikám (odtud domestikace konfliktu). Ačkoli bezprostředním „příjemcem“ protestu jsou domácí politické instituce, jeho cíl je evropský. Poslední kvadrant – vpravo dole – definuje skutečně transnacionální kolektivní jednání, které zahrnuje koordinovaný transnacionální protest proti evropským cílům.

Cíl protestu

		Cíl protestu	
		Domácí	Evropský
<i>Aktéři protestu</i>	Národní	Rutinní domácí protest	Domestikace
	Transnacionální	Kooperativní transnacionalismus	Kolektivní transnacionalismus

Pramen: Imig, Doug – Tarrow, Sidney: Studying Contention in an Emerging Polity. In: Imig, Doug – Tarrow, Sidney (eds.): Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield, 2001, s. 17.

Podle závěrů této analýzy⁵ „evropského protestu“ tvoří většinu protestu v EU čistě domácí protest, tj. protest organizovaný domácími aktéry proti domácím cílům a využívající domácí repertoár protestního jednání. Tato forma protestu tvoří 95 % všeho evropského protestu. To podle Imiga a Tarrowa koriguje entuziastická prohlášení o vzniku transnacionální občanské společnosti v evropském a potažmo v globálním prostoru. Přesto však zbývajících 5 % protestu poukazuje na zatím nepříliš výraznou, ale stále rostoucí tendenci k transnacionální koordinaci protestního jednání. Spolu s tím roste též počet a frekvence protestních událostí, které jsou provokovány evropskými politikami a institucemi. Pokud se však podíváme dovnitř této skupiny, závěry analýzy podle Imiga a Tarrowa potvrzují ta očekávání, která vycházejí z přesvědčení o přetrvávajícím významu národních politických příležitostí pro politické jednání. Téměř 83 % protestu zaměřeného vůči EU ve vzorku protestních událostí, s nimiž Imig a Tarrow pracují, je příkladem „domestikace“, zatímco

jen 17 % tvořilo transnacionální protest (Imig – Tarrow, 2001 b, s. 36). A i přesto, že autoři upozorňují na to, že výsledky jejich analýzy jsou založeny na použití nevyzkoušených metod a nejistých zdrojů, opakovaně zdůrazňují, že se cítí dostatečně jistí k tomu, aby mohli tvrdit, že ačkoli se evropští občané stále více organizují transnacionálně, „*stále se spoléhají především na domácí zdroje a příležitosti*“ i tehdy, pokud se snaží prosadit požadavky proti evropským cílům (např. Tarrow, 2001 a, s. 237).

Výsledky tohoto a podobných výzkumů (srov. Tarrow, 2001 b) korigují představy globálních entuziastů, kteří v důsledku rostoucího počtu transnacionálních nevládních organizací hovoří o konstituci globální občanské společnosti. Kvantitativní analýzy počtu aktérů, kteří svou činnost organizují skutečně transnacionálně, však přehlížejí skutečnost, že i požadavky tzv. domácích organizací jsou často rámovány v termínech globálních nebo přeshraničních problémů. Kvantitativní analýza může účinně zpochybnit teze o konstituci globálně homogenizované sféry občanské společnosti. Tarrow a další upozorňují na to, že i tzv. transnacionální organizace používají k dosahování svých cílů zkušenosti, sociálních zdrojů a repertoárů jednání, které si důvěrně osvojily na národní úrovni. Avšak tato analýza nepopírá rostoucí důležitost transnacionálně generovaných výkladových rámců a kampaní, které jsou sice často národně zakotveny, ale zároveň získávají zdroje od svých transnacionálně propojených partnerů. Tarrow tak účinně podkopává víru v ustavování jednotného globálního prostoru pro politickou interakci. Vzhledem k zaměření a metodologii svého výzkumu však nemůže zpochybnit význam transnacionálních vazeb v řadě na první pohled domácích politických interakcích. Na průsečíku transnacionálních vazeb a národních politických kontextů přitom dochází k nejzajímavějším projevům interakce transnacionálních a lokálních aktérů (Císař, 2003 b).

To, že se Sidney Tarrow s takovou silou snaží o vyvrácení teze o vytváření globální občanské společnosti, má více společného s jeho způsobem definice konceptu než se zpochybněním samotného faktu, že význam transnacionálních nestátních aktérů ve světové politice postupně roste. Když totiž Tarrow používá tento koncept, chápe jej v jeho silné verzi jako pojem popisující nestátní sféru transnacionálního jednání, která se vyvazuje ze svých národně-státních zakotvení a formuje autonomní globální oblast, která zpochybňuje význam politických institucí národního státu. Takové chápání konceptu však hraničí s budováním umělého strašáka, jehož pak může Tarrow bez velkého úsilí zesměšnit. Ani ti autoři, kteří věří v existenci globální občanské společnosti, ji totiž nepopisují tak, jak tvrdí Tarrow. V dostupné literatuře lze najít několik variant definice pojmu. Současné příspěvky směřují však k definici, s níž se ztotožňuje i tento text a která globální občanskou společnost chápe jako *nadnárodní sféru jednání nestátních aktérů, která existuje v interakci s aktéry na jiných úrovních jednání* (státní či regionální; srov. také předposlední sekci této stati). Když někdo hovoří o globální nebo transnacionální občanské společnosti, neznamená to automaticky, že důkazem její existence zpochybňuje význam států.

Globální občanský aktivismus tak spíše jen *přidává další úroveň* k existujícímu mezinárodnímu systému. V důsledku toho se konstituuje „multiúrovňová struktura“, kterou někteří teoretici označují jako strukturu „globálního vládnutí“ (srov. následující sekci) a která ve svém rámci poskytuje možnosti pro interakce aktérům na různých úrovních politického rozhodování; díky procesům globalizace dochází k přemísťování „*authority nahoru na transnacionální a supranárodní organizace, stranou na sociální hnutí a nevládní organizace a dolů na subnárodní skupiny*“ (Rosenau, 1999, s. 293). Podle Jürgena Habermase se proto dnes jedná o „*dynamický obraz interferencí a interakcí mezi politickými procesy tvrdošijně probíhajícími na národní, mezinárodní a globální úrovni*“ (Habermas, 1998, s. 165).

GLOBALNÍ TRANSFORMACE: NEJISTÉ VLÁDNUTÍ VE SVĚTĚ BEZ VLÁDY

Spolu s tím je třeba upozornit také na to, že kvantitativní vyvrácení teze o globální občanské společnosti nestačí kvůli tomu, že toto označení v sobě nese jasný normativní náboj, když se jej jeho protagonisté snaží stavět jako alternativu ke korporativní verzi glo-

balizace. Diskuze o globální občanské společnosti jako o alternativě k ekonomické globalizaci odstartovala v souvislosti s *obecnějším obratem* v chápání politiky na globální úrovni. Ačkoli, jak jsme viděli výše, globální občanská společnost se nemusí krýt s úzce chápaným globálním hnutím proti ekonomické globalizaci, toto hnutí dalo těmto diskuzím jejich současnou naléhavost. Globální občanská společnost by byla jen ztěží tak užívaným pojmem, kdyby nedošlo k působivým projevům mobilizace proti korporativní globalizaci, jakými byly protesty proti WTO v roce 1999 v Seattlu, proti Světové bance a Mezinárodnímu měnovému fondu v roce 2000 v Praze či k masové mobilizaci během setkání G–8 v roce 2001 v Janově.

Tzv. antiglobalizační hnutí protestuje proti takové globalizaci, z níž mohou podle interpretace aktivistů profitovat jen silné ekonomické subjekty a která je „tažena“ kapitálem vyvázaným ze všech omezení sociální odpovědnosti a produktivního využití. Taková globalizace je charakterizována neomezenou spekulací – ničím nespoutanými finančními transakcemi – a je formována rozhodnutími úzké třídy „transnacionálního kapitálu“, jehož jménem jsou liberalizovány a rozpouštěny všechny překážky, které by kapitálový pohyb mohly zbrzdit. Ideologické ospravedlnění a zdroj politických doporučení, které kapitálu umožňují dosáhnout globální moci, poskytuje *neoliberalismus* – ideologie volného trhu, privatizace, deregulace a atomizovaného individualismu –, jenž s příchodem Nové pravice vystřídal v pozici dominantního ekonomického paradigmatu do 70. let převládající keynesianismus (Biersteker, 1995). Podle této interpretace však ve druhé polovině 90. let 20. století antiglobalizační hnutí spolu s jinými „krizovými“ projevy globálního kapitalismu významným způsobem reflektovalo limity neoliberálního paradigmatu.

Tzv. antiglobalizační hnutí je takto součástí – pokud použijí slova Richarda Higgotta – „proměny nálady“ v postoji ke globalizaci jako k neoliberálnímu projektu (Higgott, 2000). Higgott popisuje posun hegemonního politického diskurzu (*policy discourse*) od neoliberálně ortodoxních doporučení, která přinesl nástup Nové pravice a která bývají shrnuta pod označením washingtonský konsenzus ke konsenzu postwashingtonskému. Washingtonský konsenzus popisuje sadu podmínek, které tvořily součást rozvojových programů mezinárodních finančních institucí na konci 80. a na počátku 90. let, jako nezpochybnitelný předpis (*blueprint*) a podmínku ekonomického rozvoje v jakékoli zemi světa. Tento konsenzus stál např. za šokovou terapií ekonomické transformace, aplikovanou v některých východoevropských zemích po pádu komunismu (dnes si již jen málokdo vzpomene na neoliberální invazi, která se však tehdejšímu Československu vyhnula, tehdy symbolizovanou osobou J. Sachse). V rovině praktické politiky se washingtonský konsenzus projevoval jako obchodní liberalizace, finanční deregulace, privatizace veřejného majetku a protinflační opatření (makroekonomická stabilizace). Tato opatření přispívala k rostoucí globalizaci, avšak ponechávala globální ekonomický prostor stranou otázek spravedlnosti distribuce plodů globalizace. Podle interpretací, které sdílejí všichni odpůrci neoliberální globalizace, politiky washingtonského konsenzu vedly především ve formě strukturálních programů Mezinárodního měnového fondu k prohloubení bídy v bývalém třetím světě, k prohloubení zadluženosti chudých zemí a ke všeobecnému přehlížení nejchudších částí světové populace.

Primárně v důsledku rozsáhlých finančních krizí 90. let (východní Asie, Mexiko, Rusko) se přesvědčení o neomylnosti neoliberálního konsenzu začalo zachvívat v základech (srov. např. Císař, 2001). Krize a reakce na ně ze strany administrativy USA a mezinárodních finančních organizací vyvolaly bouřlivé diskuze, kritiky a vedly k rozpoutání personálních pŕetek na nejvyšších úrovních. Ve svém důsledku tyto dramatické momenty uvnitř globální elity poskytly odpůrcům globalizace nové argumenty i informace z nejvyšších míst a přivedly až téměř do jejich řad globální celebrity, mj. Josepha Stiglitze, bývalého hlavního ekonoma Světové banky (*pro jeho kritiku způsobu „řešení“ asijské krize srov. Stiglitz, 2000*). Další významnou událostí signalizující „změnu nálady“ byl kolaps jednání OECD o Mnohostranné dohodě o investicích (MAI), k němuž podle některých inter-

pretací přispěla globálně koordinovaná rezistence nevládních organizací prostřednictvím internetu (*Warkentin – Mingst, 2000*). V každém případě kampaň proti MAI slouží jako symbol možnosti uspět v odporu proti zájmům korporací. Třetím momentem pak byla působivá mobilizace proti WTO v Seattlu v roce 1999, která symbolizuje počátek koordinovaného odporu ne vůči jednotlivým problémům spojeným s globalizací, ale proti korporativnímu globálnímu řádu jako takovému (více následující sekce). Čtvrtým a posledním „kritickým momentem“ neoliberální hegemonie jsou stále rostoucí nerovnosti mezi nejvíce a nejméně vyspělými částmi světa (*odstavec se držel logiky výkladu v Higgott, 2000*).

Tyto problémy, jež s rostoucí naléhavostí upozorňovaly na omezení převládajícího přístupu k řízení globální ekonomiky, vyústily v přesvědčení o nutnosti reformy „globálního vládnutí“ (*global governance*), která by vedla k větší regulaci globální ekonomické výměny a ke snížení pravděpodobnosti nepředvídatelných tření. Rozvoj *global governance* má v sobě obsahovat také závazky, týkající se snižování globálních nerovností a omezování poškozování životního prostředí, a jedním z deklarovaných cílů je zahrnutí nestátních aktérů do *globálních politických sítí* a do *globálního politického procesu*. V podmínkách neexistence centralizované politické autority na globální úrovni se z konceptu *governance* jako výrazu „vládnutí bez vlády“ stalo mnohými přeceňované řešení pro všechny neduhy dnešního světa. Proto se jazyk „spolupráce“ s nevládním sektorem globálně rozšiřuje a stává se „newspeakem“ světa postwashingtonského konsenzu. V souvislosti s tím došlo k rozšíření původně ekonomisticky orientovaného rozvojového paradigmatu washingtonského konsenzu o důraz na občanskou společnost, na sociální kapitál, na transparentnost, na novou mezinárodní ekonomickou architekturu, na posilování institucionální báze a na budování sociálních záchranných sítí (*odstavec vychází z Higgott, 2000; srov. též Nye – Donahue, 2000*).

Koncept *global governance* se stal módním tématem jak mezi některými teoretiky mezinárodních vztahů, tak uvnitř globální politické elity. Zatímco podle některých jeho protagonistů tento koncept obsahuje nejen příslib větší „ovladatelnosti“ globální ekonomiky a globálních politických procesů, ale také možnost zvýšení demokratické participace v rozhodovacích procesech na mezinárodní i globální úrovni (*Rosenau, 1998*), v kruzích globální politické a ekonomické elity má koncept inherentně manažerský význam, který místo transparentnosti a participace v mezinárodních institucích zdůrazňuje pouze jejich zvýšenou efektivnost. Proto zůstává řada kritických intelektuálů, stejně jako aktivistů k „newspeaku governance“ stále skeptická a zdůrazňuje nutnost jeho vyvázání z manažerského způsobu chápání a s tím související politizaci – otevření globálního prostoru normativním otázkám spravedlnosti globální distribuce a sociální odpovědnosti (*Higgott, 2000*). To je také cíl, k němuž směřují protesty určité části tzv. antiglobalizačního hnutí.

„HNUTÍ“ PROTI GLOBALIZACI:

TVRDÉ JÁDRO GLOBÁLNÍ OBČANSKÉ SPOLEČNOSTI?

Zatímco v akademických kruzích byl po celá 90. léta sváděn boj o skutečný charakter a dopady globalizace, o roli, kterou hrají nestátní aktéři v politice, a o to, nakolik se rozvoj komunikačních technologií projevil ve změnách formách politického jednání, ve světě politického jednání nabírala na intenzitě mobilizace proti *globalizaci*, v níž participovali především *nestátní aktéři*, a to za pomoci nových *technologických prostředků*. K organizovaným protestům proti vnímaným symbolům *neoliberální globalizace* – především proti mezinárodním finančním institucím (Mezinárodnímu měnovému fondu, Světové bance, WTO /dříve GATT/), proti setkáním G-7 či NAFTA – docházelo nejméně od konce 80. let (*O'Brien – Goetz – Scholte – Williams, 2000*). K poměrně významné mobilizaci došlo např. v roce 1988, kdy Mezinárodní měnový fond a Světová banka uspořádaly své zasedání v Berlíně. Po dvou letech soustředěné organizace a mobilizace vyvrcholily protesty mnoha aktivitami v době konání zasedání, během něhož proběhla také demonstrace 80 000 odpůrců (*Rucht, 2001*). Od té doby se zasedání těchto organizací, stejně jako set-

kání Světového ekonomického fóra či WTO stala pravidelnou příležitostí k protestům proti neoliberalismu, deregulaci a volnému trhu (tj. proti washingtonskému konsenzu).

Za symbolický počátek „protiglobalizačního hnutí“ se však obvykle považuje „bitva o Seattle“, která se rozpoutala kolem třetí mezivládní konference Světové obchodní organizace na konci roku 1999. Seattle symbolizoval zároveň vyvrcholení dosavadních snah napadat neoliberální globalizaci, která podle názoru protestujících jako nástroj transnacionálního kapitalismu vykořisťuje bezmocné lokality v bývalém třetím světě a dusí je dlouhovou službou, jakož i počátek hnutí založeného na sdíleném přesvědčení o nutnosti změny: „*»Seattle« se stal těsnopisnou značkou pro bod obratu vyznačující moment, kdy si antiglobalizační síly prorazily cestu do širokého povědomí (mainstream consciousness).*“ (George, 2001, s. 5.)

Večer 29. 11. 1999 se okolo stadionu v Seattlu, v němž místní političtí lídři a podnikatelé organizovali uvítací párty pro účastníky konference, shromáždilo několik tisíc lidí (podle policejních odhadů to bylo 14 tisíc, podle aktivistů 30 tisíc) a vytvořilo kolem něj lidský řetěz proto, aby symbolizovali zničující dopad zadlužení tzv. třetího světa. Protestující odradili více než dvě třetiny z 5 000 očekávaných hostů párty. Lidský řetěz, který měl symbolizovat „řetěz dluhu“, byl součástí kampaně Jubilee 2000 za odpuštění dluhů tzv. třetího světa a odstartoval týden trvajících protesty proti liberálnímu obchodnímu režimu (*popis události se opírá o Smith, 2001*).

Protest v Seattlu vyrostl z „*dřívějších lokálních, národních a transnacionálních mobilizací proti dohodám o liberalizaci obchodu, politikám Světové banky a Mezinárodního měnového fondu a neschopnosti chránit lidská práva a životní prostředí*“ (Smith, 2001, s. 4). Navíc se však zdál dokazovat, že globální rezistence proti (neoliberální) „ekonomické“ globalizaci je možná a uskutečnitelná i přes zdánlivě nepřekonatelné překážky, které organizaci protestu skrze státní hranice leží v cestě. Jak již bylo řečeno, „hnutí“ v Seattlu vyrůstalo z protestů vůči mezinárodním finančním institucím, z rezistence proti politice Mezinárodního měnového fondu a z kampaní proti půjčkám Světové banky, které hrozily poškozením životního prostředí a životních podmínek v zemích bývalého třetího světa. Tato hnutí byla v Seattlu „doplněna“ z dalších zdrojů; účastníci se rekrutovali z členů odborových organizací, důležité zázemí a podporu jim poskytovali členové církevních organizací, lokálních skupin a sociálních hnutí.

Nejdůležitějším a nejdůrazňovanějším faktorem byly však nepochybně transnacionální mobilizační struktury sociálních hnutí a protestních organizací, které se v Seattlu sešly. Vedle lokálních hnutí a protestních organizací (např. Neighborhood no-WTO Committees) se zde angažovala hnutí, jejichž organizační logika sahala od méně institucionalizovaných transnacionálních vazeb (Public Citizen, Global Exchange, Rainforest Action Network a další) až po plně formalizované transnacionální organizace (Greenpeace, Friends of the Earth, International Forum on Globalization, Third World Network, Peoples Global Action, 50 Years Is Enough Network a další), (Smith, 2001, s. 7). Ačkoli většinu účastníků tvořili občané USA a Kanady, Seattle také symbolizoval rostoucí míru participace ze zemí globálního jihu na „antiglobalizačních protestech“. V Seattlu byly registrovány např. Kenya National Farmers Union, Kalahari Conservation Society (Botswana) a Tanzanian Gender Networking.

Ačkoli jednání v Seattlu ztroskotala, bylo by přehnané přikládat to vlivu protestujících organizací, a to i přes snahu některých aktivistů prezentovat kolaps jednání jako jejich „vítězství“. Střízlivější komentáře se obecně shodují na tom, že jednání by díky nepřekonatelným rozdílům v zájmech jednotlivých zemí zkolabovala tak jako tak (*srov. např. Raghavan, 2000; Halliday, 2000*). To však neznamená, že by události, které psaly historii „bitvy o Seattle“, zůstaly bez jakéhokoli dopadu. Měly totiž významný vliv na vnímání transnacionální mobilizace a rezistence proti hlavním aktérům ekonomické globalizace – transnacionálním korporacím. „Bitva o Seattle“ se stala symbolem počátku skutečně globálně chápaného hnutí proti negativním vlivům globalizace, proti porušování základních

norem ochrany životního prostředí a lidských práv ze strany mocných korporací a za odpuštění dluhů tzv. třetího světa.

Na události v Seattlu bezprostředně reagovala řada komentářů, článků a diskuzních sekcí ve významných akademických časopisech, jejichž účastníci se snažili zhodnotit význam těchto událostí a odhadnout potenciál hnutí za „civilizaci“ globalizace v budoucnu. Podle Mary Kaldorové (*Kaldor, 2000*) znamenaly sociální síly, které se v Seattlu shromáždily, kosmopolitní hnutí proti nespravedlnostem neoliberální globalizace a zárodek skutečně globální občanské společnosti. V Seattlu podle ní došlo poprvé k podstatnému zpochybnění samotné povahy současného globálního systému a „globální občanské sítě“, které v sobě zahrnují „*nová transnacionální sociální hnutí a nevládní organizace, zabývající se globálními tématy, jako jsou životní prostředí, válka, bída, ženská práva atd.*“, představují sílu, která by mohla vést k regulaci globalizačního procesu. Podle Kaldorové tak příslib globální občanské společnosti neleží v obrácení globalizačních trendů, ale v jejich zrovnoprávnění (*Kaldor, 2000, s. 110*). Cílem protestujících organizací v Seattlu bylo globalizaci demokratizovat; protestující žádali „*větší participaci jak občanských skupin, tak i vlád třetích zemí při tvorbě pravidel, která vládnou globální ekonomice*“ (*Kaldor, 2000, s. 112*). Podle Kaldorové bylo důležité i to, že hlas občanských iniciativ a sociálních hnutí byl poprvé vzat vážně samotnými oficiálními účastníky konference.

Zároveň by bylo nesprávné chápat „seattleskou bitvu“ jako konflikt dvou táborů s jasně definovanými zájmy. Nic není pravdě vzdálenější než prezentace konfliktu jako střetu neoliberálních zastánců globalizace s jejími odpůrci z řad občanských iniciativ a tzv. třetího světa, kteří věří v lidská práva a v environmentální normy. Jak poukázali někteří zástupci vlád tzv. třetího světa, spojení obchodu, pracovních norem a environmentálních standardů vede ke znevýhodnění chudých zemí, které standardům stanoveným vyspělými ekonomikami nemohou dostát. „*Co kdyby Bangladéš odmítla produkty vyspělých zemí na základě toho, že jsou odpovědné za globální oteplování?*“ ptal se jeden komentátor z tzv. třetího světa (*cit. dle Kaldor, 2000, s. 112*). Stejně problematicky se jeví tolik zdůrazňovaná jednota protestujících hnutí občanských aktivistů s odborovými organizacemi (tzv. nových a starých sociálních hnutí), která byla hodnocena jako kvalitativně nový rys politické mobilizace na levé straně politického spektra. Podle Barbary Epsteinové je právě to jedním z nejdůležitějších rozdílů, jež odlišuje současnou revoltu od té, kterou západní Evropa a USA prošly v 60. letech. Zatímco v 60. letech neexistovalo mezi odbory a Novou levicí žádné porozumění, v Seattlu „*se vztahy mezi odboráři, environmentalisty a protagonisty přímé akce zdály být ovládnuty duchem respektu a vzájemné podpory*“ (*Epstein, 2000, s. 9*).

Nakolik však byly požadavky odborářů ovládnuty skutečnou touhou prosadit „globalizaci s lidskou tvář“, zůstává nejasné. V každém případě byly vzápětí jejich požadavky demaskovány jako projev protekcionismu a snahy po omezení konkurence přicházející z méně rozvinutých zemí. Proto je třeba konflikt vidět spíše jako střet mezi americkými pracujícími a pracujícími z jiných zemí než jako fatální střet neoliberálních sil se silami prosazujícími „lidská práva“. I když byla podpora pracovních standardů v rozvojovém světě obhajována na základě argumentu, že globalizace vytváří tlak na jejich globální minimalizaci, např. podle Alice Amsdenové i v minulosti „*životní standardy pracujících v některých zemích stabilně rostly – především v těch nově se rozvíjejících ekonomikách, které se vyvarovaly politiky volného trhu a rozvinuly svůj vlastní moderní průmysl a globální firmy*“ (*Amsden, 2000, s. 15*). Proto se podle ní levice musí vzdát svého inherentního nacionalismu, i když musí zůstat jejím cílem boj za kompenzace pro ty, kteří díky liberalizaci obchodu přijdou o zaměstnání. Žádný socialistický program by tedy neměl obsahovat obhajobu vyloučení určitých druhů zboží z určitých národních trhů: „*... pokud budou socialisté podporovat protekcionistické politiky udržující stará průmyslová odvětví, i když ty budou maskovány jako pracovní standardy, [socialisté – pozn. aut.] skončí v politické bezvýznamnosti.*“ (*Amsden, 2000, s. 15–16.*) Na tento rozdíl mezi

parochiální „starou levicí“ a kosmopolitními „novými transnacionálními sítěmi“ explicitně naráží Kaldorová (*Kaldor, 2000*), která v prvních vidí sociální sílu „odmítačů“ globalizace, preferujících zvrácení globalizačního procesu a znovunastolení „národních kapitalismů“, zatímco ve druhých spatřuje progresivní sílu, která míří na doplnění ekonomické globalizace globalizací politických institucí, demokratických procedur a občanské participace.

Podle této kategorizace lze rozlišit čtyři odlišné pozice ke globalizaci (*následující přehled vychází z Anheimer – Glasius – Kaldor, 2001, s. 7–10*). První z nich je pozice transnacionálního businessu a jeho spojenců. Tato pozice podporuje ekonomickou globalizaci a globální šíření vlády zákona, deregulaci, volný obchod a kapitálovou mobilitu. Je to skupina lidí, která z globalizace v její dnešní podobě profituje a přeje si její další pokračování. Druhá pozice je pozice „odmítačů“, tj. těch, kteří si přejí proces globalizace zvrátit ve všech jejích podobách nebo v podobě ekonomické či politické. Proto se v tomto táboře spolu s radikálně antikapitalistickými sociálními hnutími ocitají také autoritativní státy a nacionalistická i fundamentalistická hnutí. Proto se v tomto táboře může setkat „parochiální (stará) levice“, která oponuje ekonomické globalizaci, i když se nestaví proti globálnímu rozšíření demokratických procedur, spolu s novou pravicí, která zase říká ano globálnímu kapitalismu, ale nevidí důvod, proč by měla být jeho expanze doplněna další demokratizací. Následuje pozice „reformistická“, což je většina INGOs, sociálních hnutí a sítí nevládních organizací. Tito aktéři sice akceptují rozvoj globálního kapitalismu a rostoucí propojenost jako daný fakt, ale snaží se globalizaci „civilizovat“. Tato skupina usiluje o globální sociální spravedlnost, o reformu mezinárodních finančních institucí a o zavedení specifických instrumentů, které by mohly pomoci globální „turbokapitalismus“ zkrotit (např. Tobinova daň). Poslední skupinou je tzv. „alternativa“, tj. sociální hnutí a skupiny volící „únik“ (*opt out*) spíše než instrumentální politické jednání napřažené k sociální změně. Toto jsou dovnitř orientované skupiny, jejichž cílem je vytvoření autonomního sociálního prostoru mimo korporativní i státní moc, prostoru, v němž by mohly rozvíjet svůj vlastní životní styl bez zásahů zvenčí.

Jak už bylo řečeno, podle většiny komentátorů komponenty tzv. antiglobalizačního hnutí spadají do výše definované reformistické pozice, i když některé důležité organizace „hnutí“ patří spíše do skupiny „odmítačů“, tedy těch, kteří se snaží globalizační proces zvrátit a dosáhnout toho, aby národní státy získaly zpět své ztracené regulační schopnosti. Komentátoři a sympatizanti těch hnutí, která spadají do „reformistické“ skupiny, pak zavrhnou samotné označení antiglobalizačního hnutí, neboť těmto organizacím primárně nejde o boj proti globalizaci, ale o její demokratizaci. Tak např. jedna z „ikon“ současného hnutí proti neoliberální globalizaci, viceprezidentka francouzského Sdružení za zdanění finančních transakcí pro pomoc občanům (ATTAC)⁶ – Susan Georgeová –, označení antiglobalizačního hnutí explicitně odmítá, čímž upozorňuje na to, že antiglobalisté nepředstavují žádnou radikální civilizační alternativu, ale usilují o korekci excesů, spojených s rozvojem globálního kapitalismu (*George, 2001*).

Výše představená „politická mapa“ dokazuje, že strukturovat dnes politické pozice na základě kategorií pravice/levice má jen omezenou vypovídací hodnotu. Tento závěr souzní se závěry Mary Kaldorové (*Kaldor, 2000*), podle níž je jednou z hlavních politických dělicích linií dneška (*cleavage*) linie „parochiální“ versus „kosmopolitní“; ta od sebe podstatným způsobem odděluje distinktivní pozice na současné „politické mapě“. Zároveň s tím tento závěr umožňuje spatřit charakter politického konfliktu, jenž se rozhořel kolem antiglobalizačního hnutí. I když mezi „příznivci“ a „odpůrci“ globalizace existuje řada rozdílných bodů, shodnou se v určitých dimenzích na prospěšnosti globalizace (jak by se antiglobalisté obešli bez posledních výstřelků komunikační techniky, bezhotovostního platebního styku, leteckých společností a globálního rozšíření jazyka lidských práv), i když je ze strany členů „hnutí“ podmiňována její další „civilizací“. Spíše než nositeli radikální alternativy jsou proto antiglobalisté součástí dnešní *globální třídy*, která může pre-

zentovat určitý pozitivní potenciál, anebo může zdegenerovat do *třídy globálních „podnikatelů“ občanského sektoru, odtržené od skutečných problémů*, zaštitující se ideologií občanské společnosti. To však některým aktivistům a teoretikům nebrání v tom, aby např. v souvislosti s paralelními summity Světového sociálního fóra v Porto Alegre v Brazílii (od roku 2001 se uskutečnila již tři fóra) tato hnutí neprezentovali jako inherentně progresivní, transparentní a prodemokratická (srov. např. *Hardt, 2002*). To v sobě nese nebezpečí budoucího „zklamání“ z hnutí proti globalizaci, pokud se ukáže, že hnutí nejsou *per definitionem* ani jedno, ani druhé, ani třetí.

GLOBALNÍ OBČANSKÁ SPOLEČNOST VERSUS LOKÁLNÍ AKTIVISMUS

Možnost tohoto „zklamání“ se zdá být ještě posílena chápáním globální občanské společnosti jako zárodku budoucí svobodné společnosti, založené na spontánní sociální koordinaci bez nutnosti spoléhat se na peníze a na moc (*pro kritickou diskuzi srov. Keane, 2001*). Právě proto má smysl deideologizovat celý koncept a zbavit jej jeho napojení na „progresivní INGOs“ chápané v úzkém smyslu slova. K tomu není potřeba znovu opakovat argumenty o tom, že globální občanská společnost není složena jen z těchto aktérů, ale také ze sítí kriminálních a teroristických organizací. Stačí se zeptat, nakolik jsou tyto nestátní organizace nestátní. Nejenže mnohé z nich fungují jako mluvčí partikulárních vlád a firem – odtud se pak odvozují novotvary, jako jsou GINGOs a BINGOs (tj. *government-controlled* a *business-controlled NGOs*) –, ale všechny tyto organizace fungují na základě fondů v posledku generovaných globalizovaným kapitalismem, ať už v podobě státních grantů, nebo grantů soukromých nadací. Pravděpodobně nejzjevnější ilustrací tohoto faktu v postkomunistické východní Evropě je příklad Sorosovy Nadace otevřené společnosti. Pro popis globální občanské společnosti je tak třeba „deromantizovat“ její příslušníky a začít je vnímat jako *standardní politické aktéry*, jednající v politických strukturách globální politické arény (*Halliday, 2001*).

To pak umožní vznášet otázky, týkající se transparentnosti operací těchto organizací, jejich vazeb na další mocná uskupení, otázky demokratičnosti vnitřního řízení a legitimacy jejich požadavků, které jsou sice rámovány jazykem obrany práv chudých tohoto světa, ale v mnoha případech se tak děje bez dostatečné konzultace globálně podreprezentovaných, které tyto organizace, převážně vyrůstající z blahobytného Severu, chtějí reprezentovat. To v posledku hrozí tím, že „*globální občanský aktivismus může reprodukovat vyloučení neoliberální globalizace dokonce v těch kampaních, které se proti těmto nerovnostem hodlají stavět. Jak můžeme zajistit, že občanská společnost dá ve skutečnosti hlas všem a nikoli jen těm, kteří mluví tím správným jazykem a mohou si dovolit letenku do Seattlu?*“ (*Scholte, 2000 a, s. 119.*) Podle Jana Aarta Scholteho není v globální občanské společnosti nic inherentně demokratického (*Scholte, 2000 b*).

Podle některých kritiků totiž globální občanská společnost ke konstituci občanské společnosti jako sféry spontánních společenstev a asociací občanů nepřispívá. Naopak, tzv. globální občanská společnost je převážně tvořena elitními nevládními organizacemi, které sledují své cíle bez ohledu na partikulární lokální kontexty, v nichž fungují. To v některých případech může být jistě pozitivní. Pokud jde o autoritářský režim, jenž utlačuje místní obyvatelstvo, fungující transnacionální vazby, které jsou ustaveny proti vůli lokální politické elity, vybavují místní opoziční skupiny dodatečnými zdroji, které mohou využít ve své rezistenci proti utlačující moci. Avšak v některých případech působí tato lokální odcizenost „globálně stanovené“ politické agendy negativně. Místo toho, aby transnacionální organizace v konkrétním kontextu posilovaly občanskou aktivitu, asociativní vazby a schopnost lokálních aktérů artikulovat své zájmy a získat přístup i do globální politické arény, zneschopňují lokální politické síly tím, že jim vnucují importované cíle a programy. V těchto případech globální občanská společnost dosahuje opaku svého deklarovaného cíle, jímž je umocnění (*empowerment*) lokálních a podreprezentovaných aktérů a jejich zahrnutí do sítí transnacionálních aktivistických skupin.

V těchto případech mocné a byrokratizované nevládní organizace umlčují lokálně artikulované zájmy a v horším případě si konstruují chybějící lokální zájem. Globální kampaně za prosazování „lokálních“ zájmů jsou tak připravovány bez konzultace se zájmy, jež mají reprezentovat. Příkladem může být kampaň, vedená environmentálními skupinami za snížení škodlivých emisí cestou kontroly průmyslových znečišťovatelů a automobilové dopravy. Ta sice vedla v Dillí k uzavření některých provozů a k zákazu těch dopravních prostředků, které nedosahovaly stanovené standardy, ale zároveň se zlepšením životního prostředí vedla též k masivním existenčním problémům a k nezaměstnanosti části populace (cit. dle Chandhoke, 2002, s. 48–49). Podle Neery Chandhokeové se proto musíme u každé kampaně globální občanské společnosti ptát, jakým způsobem před přípravou konkrétní akce probíhala konzultace s lokálními aktéry a jestli se vůbec uskutečnila. Musíme se ptát, zdali aktéři globální občanské společnosti vůbec někoho reprezentují a zvláště reprezentují-li někoho v tzv. třetím světě. Nejsou spíše jen „samozvanými mluvčími lidí, kteří nemají ani nejmenší možnost ovlivnit jejich agendu?“ (Chandhoke, 2002, s. 47.)

Tyto problémy se přitom netýkají „pouze“ zemí tzv. třetího světa. Budování občanské společnosti v zemích bývalého východního bloku po pádu železné opony prošlo podobnými peripetemi. Mezinárodní programy zaměřené na podporu občanského sektoru a nevládních organizací trpěly od svého počátku malou senzitivitou ke specifickým lokálním podmínkám, v nichž byly tyto programy implementovány. Lokální zájmy nebyly na počátku brány v úvahu a podporu mohly obdržet pouze ty organizace, které dokázaly odpovědět na požadavky mezinárodních agentur a jimi financovaných transnacionálních nevládních organizací. Podle některých kritických komentářů takové programy nevedly k vybudování fungující struktury občanské společnosti, ale izolovaných enkláv „aktivistů“, které si díky svému privilegovanému přístupu do globální občanské společnosti dokázaly zajistit stabilní přísun štědrých grantů, avšak nedokázaly navázat vztahy s lidmi, které údajně reprezentovaly a jejichž zájmy měly prosazovat (pro vyváženou analýzu srov. Carothers, 1999).

Dopad transnacionálních sítí měl v tomto případě velmi ambivalentní výsledky. Místo zmocnění lokálních politických aktérů došlo k jejich depolitizaci, místo toho, aby programy motivovaly občanské aktivisty k přímému zapojení do politiky, kultivovaly mezi nimi kulturu závislosti, která vyústila do toho, že se aktivisté místo přímé politické činnosti věnovali především psaní žádostí o granty. Přímým důsledkem těchto programů pak nebylo budování občanské společnosti, ale její zneschopňování. Patrice McMahonová, která provedla rozsáhlý výzkum mezi ženskými skupinami v Polsku a v Maďarsku, dokonce tvrdí, že mezinárodní pomoc vlastně zabraňovala konstituci lokálních sociálních hnutí, protože orientací lokálních skupin na transnacionální zdroje zbavovala mezinárodní asistence tyto skupiny motivace ke spolupráci na lokální úrovni (McMahon, 2001). Stejně tak tyto programy bránily lokálním aktivistům, aby definovali své vlastní priority, pro něž by mohli získat finanční podporu. Naopak to byli transnacionální aktéři, kteří rozhodovali o lokálních prioritách. Podle McMahonové (a dalších kritiků; srov. např. Wedel, 1998) tak tyto transnacionálně koordinované programy nepřispěly ke konstituci občanského sektoru, ale k mocenské manipulaci s místními podmínkami občanského aktivismu: „... [t]ím, že identifikují »oblasti zájmu« nebo regionální priority, americké nevládní organizace jsou schopny »určit agendu« pro ženské skupiny v regionu. Tato druhá tvář moci je pravděpodobně stejně rafinovaná jako moc komunistické strany, protože také omezuje volby a formuluje způsob, jakým jednotlivci vnímají a reagují na své prostředí...“ (McMahon, 2001, s. 59.)

* * *

Tato stať se primárně snažila odpovědět na otázky, které byly položeny v jejím úvodu. Avšak vzhledem k tomu, že text představuje jeden z prvních pokusů vypořádat se s problémem výzkumu role nevládních organizací a sociálních hnutí ve světové politice v českém badatelském prostředí, úkolem stati bylo také zmapovat stav diskuze sledovaného fe-

noménu. Struktura textu byla organizována okolo problému konstituce globální občanské společnosti. Diskuze byla uvedena expozicí debaty o globalizaci, na jejímž pozadí se problémem globální občanské společnosti ustavil jako předmět výzkumu.

Následující sekce pak nejprve naznačila obtížnost vymezení pojmu, aby následně představila dva odlišné přístupy k jeho studiu, jeden vycházející ze studia mezinárodních vztahů a druhý ze studia kolektivního jednání. Zatímco výzkum transnacionálních vztahů, který se rozvinul v rámci teorie mezinárodních vztahů, se bez používání pojmu globální občanská společnost může jednoduše obejít, teoretici kolektivního jednání se jej snaží explicitně zpochybnit. *Je tedy vůbec možné hovořit o globální občanské společnosti?* V závěru této sekce jsem se pokusil obhájit určitý význam tohoto pojmu jako sféry tvořené aktivitami nevládních (a netržních) aktérů. V tomto smyslu jsem se tedy snažil korigovat skeptické komentáře některých teoretiků a ukázat limity jejich definice globální občanské společnosti.

V následujících dvou sekcích jsem se zaměřil na nejviditelnější projevy globální občanské společnosti v souvislosti s vystoupením tzv. antiglobalizačního hnutí na konci 90. let 20. století. Vedle popisu a kritické analýzy hnutí jsem usiloval o *deideologizaci konceptu*. Jen tak je totiž možné pokusit se zodpovědět další otázky, které položil předchozí text, především pak otázky, týkající se autonomie aktérů globální občanské společnosti a jejich rostoucí moci. Odpovědi na tyto otázky mohly být vzhledem k charakteru a omezenému rozsahu této stati pouze naznačeny. Věřím však, že otevřely dveře budoucímu výzkumu. V poslední sekci jsem se snažil demonstrovat, že koncept globální občanské společnosti může být produktivně využit při popisu a kritickém zhodnocení interakcí transnacionálních nevládních organizací a jejich lokálních protějšků.

Na závěr považuji za nutné shrnout odpovědi na otázky položené v úvodu. Ačkoli nelze hovořit o vytváření globální občanské společnosti ve smyslu homogenní sféry z národních kontextů vyvázaného politického jednání, význam transnacionálně koordinovaného jednání bezpochyby roste. Neznamená to však, že bychom se díky vstupu nestátních aktérů do sféry globální politiky posunuli do éry, která již nezná národní státy. Naopak. Národní kontexty jsou důležitými místy politických interakcí, ty však stále častěji bývají koordinovány transnacionálně. Ne ve všech případech přitom musí jít o pevnou organizační vazbu. Může jít např. o difuzi kulturních výkladových rámců, které svou sílu a přesvědčovací schopnost získávají z transnacionální arény. To je případ „hnutí proti globalizaci“, které nepředstavuje žádný organizačně homogenní útvar, jehož individuální jednotky jsou však spojeny na základě jednoho výkladového rámce, který diagnostikuje negativní dopady neoliberalní globalizace a snaží se o prosazení jejich korekce. Ačkoli se tedy antiglobalizační hnutí skládá z celé škály různých organizací, které vždy mají určitou národní příslušnost, jejich „jednota“ vyrůstá ze stejné interpretace důsledků globalizace.

Transnacionální sféra občanského aktivismu tak nekonstituuje alternativu ke světu států, ale formuje další úroveň politického jednání, která doplňuje národní arény politické interakce. *V tomto smyslu lze hovořit o globální občanské společnosti.* Globální občanská společnost nepřináší jednotnou sféru politických interakcí, které zbavují relevance národních kontexty, ale propojuje národní kontexty skrze organizační a kulturní vazby rozličných aktérů. K teoreticky i politicky důležitým událostem pak dochází na místě styku „globální“ a „lokální“ úrovně. Zde lze studovat konkrétní vliv transnacionální koordinace na politické jednání lokálních aktérů s cílem porozumět procesům transnacionalizace. Místo tohoto styku je také primárním cílem pro politická doporučení a normativní úvahy o vhodné míře působení transnacionálních aktérů v lokálních kontextech a o vhodné formě reprezentace lokálních aktérů na globální úrovni.

¹ Na tomto místě je vhodné doplnit poznámku k používané terminologii. Politické jednání „vně státních hranic“ může být buď jednáním transnacionálním, nebo jednáním globálním. Označení transnacionální jednání používám v souladu s definicí Risse-Kappena (Risse-Kappen, 1995 b, s. 3). Označuji jím jednání, jehož exponen-tem je nejméně jeden aktér, kterým je nestátní subjekt nebo neoperuje ve jménu nějaké vlády či mezivládní or-

ganizace, a které prochází skrze státní hranice. Globální jednání je pak jednáním transnacionálním, které má globální dosah. V tomto smyslu je každé globální jednání transnacionálním, ale ne všechno transnacionální jednání je jednáním globálním.

- ² Počátek obnovené pozornosti transnacionálním vztahům v 90. letech 20. století symbolizuje svazek Risse-Kapfen, 1995 a. Srov. kritickou diskuzi Císař, 2003 b.
- ³ Rozdíl mezi adjektivy transnacionální a globální jen vyjadřuje rozdíl v rozsahu činnosti aktérů. Srov. poznámku č. 1.
- ⁴ Data pro studie rostoucího počtu INGOs vycházejí zpravidla z každoroční Yearbook of International Organizations, kterou publikuje bruselská Union of International Associations od roku 1950. Např. Jackie Smith a Kathryn Sikkink se z tohoto zdroje snaží vytěžit data o těch organizacích, které se orientují na „politickou či sociální změnu“. Srov. Sikkink – Smith, 2002.
- ⁵ Popis použité metody „event analysis“ srov. Imig – Tarrow, 2000; Imig, 2001. Pro souhrnný pohled na užití „analýzy událostí“ při studiu sociálních hnutí srov. Koopmans – Rucht, 2002.
- ⁶ Pro přehlednou studii ATTAC srov. Ancelovici, 2002.

Literatura

- Adler, Emanuel (1997): Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics. *European Journal of International Relations*, Vol. 3, No. 3 (1997), s. 319–363.
- Amsden, Alice (2000): Ending Isolationism. *Dissent*, Spring 2000, s. 13–16.
- Ancelovici, Marcos (2002): Organizing against Globalization: The Case of ATTAC in France. *Politics & Society*, Vol. 30, No. 3 (2002), s. 427–463.
- Anheimer, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (2001): Introducing Global Civil Society. In: Anheimer, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (eds.): *Global Civil Society 2001*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 3–22.
- Biersteker, Thomas (1995): The ‘Triumph’ of Liberal Economic Ideas in the Developing World. In: Stallings, Barbara (ed.): *Global Change, Regional Response. The New International Context of Development*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 174–196.
- Carothers, Thomas (1999): *Aiding Democracy Abroad: The Learning Curve*. Washington, D.C.: Carnegie Endowment for International Peace, 1999.
- Castells, Manuel (1996): *The Rise of the Network Society*. Malden – Oxford: Blackwell, 1996.
- Císař, Ondřej (2001): Ideational Structure in Flux: Uncertain Future for the IMF? *Perspectives, The Central European Review of International Affairs*, No. 16 (2001), s. 5–20.
- Císař, Ondřej (2002): Teorie mezinárodních vztahů a evropská studia. *Politologický časopis, ročník 9, číslo 1* (2002), s. 50–67.
- Císař, Ondřej (2003 a): Teorie transnacionální demokracie: uzavřená kapitola? *Politologický časopis, ročník 10, číslo 1* (2003), s. 38–54.
- Císař, Ondřej (2003 b): The Transnationalisation of Political Conflict: Beyond Rationalism and Constructivism. *Journal of International Relations and Development*, Vol. 6, No. 1 (2003), s. 6–22.
- della Porta, Donatella – Kreisi, Hanspeter – Rucht, Dieter (eds., 1999): *Social Movements in a Globalizing World*. London: Macmillan Press, 1999.
- Epstein, Barbara (2000): Not Your Parent’s Protest. *Dissent*, Spring 2000, s. 8–11.
- Evans, Peter (2000): Fighting Marginalization with Transnational Networks: Counter-Hegemonic Globalization. *Contemporary Sociology*, Vol. 29, No. 1 (2000), s. 230–241.
- Finnemore, Martha – Sikkink, Kathryn (2001): Taking Stock: The Constructivist Research Program in International Relations and Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, Vol. 4 (2001), s. 391–416.
- Florini, Ann (ed., 2000): *The Third Force. The Rise of Transnational Civil Society*. Washington – Tokyo: Carnegie Endowment, Japan Center for International Exchange, 2000.
- George, Susan (2001): Another World is Possible. *Dissent*, Winter 2001, s. 5–8.
- Graeber, David (2002): The New Anarchists. *New Left Review*, No. 13 (2002), s. 61–73.
- Habermas, Jürgen (1998): Die postnationale Konstellation und die Zukunft der Demokratie. In: *Die postnationale Konstellation. Politische Essays*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1998, s. 91–169.
- Halliday, Fred (2000): Getting Real About Seattle. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 1 (2000), s. 123–129.
- Halliday, Fred (2001): The Romance of Non-state Actors. In: Josselin, Daphné – Wallace, William (eds.): *Non-state Actors in World Politics*. New York: Palgrave, 2001, s. 21–37.
- Hardt, Michael (2002): Today’s Bandung? *New Left Review*, No. 14 (2002), s. 112–118.
- Held, David – McGrew, Anthony – Goldblatt, David – Perraton, Jonathan (1999): *Global Transformations. Politics, Economics and Culture*. Cambridge: Polity Press, 1999.
- Higgott, Richard (2000): Contested Globalization: The Changing Context and Normative Challenges. *Review of International Studies*, No. 26 (2000), s. 131–153.
- Hirst, Paul – Thompson, Grahame (1996): *Globalization in Question. The International Economy and the Possibilities of Governance*. Cambridge – Oxford: Polity Press, 1996.
- Chandhoke, Neera (2002): The Limits of Global Civil Society. In: Glasius, Marlies – Kaldor, Mary – Anheimer, Helmut (eds.): *Global Civil Society 2002*. Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 35–53.

- Checkel, Jeffrey (1998): *The Constructivist Turn in International Relations Theory*. *World Politics*, Vol. 50, No. 2 (1998), s. 324–348.
- Imig, Doug (2001): *Methodological Appendix: Building a Transnational Archive of Contentious Events*. In: Imig, Doug – Tarrow, Sidney (eds.): *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield, 2001, s. 253–259.
- Imig, Doug – Tarrow, Sidney (eds., 2001 a): *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield, 2001.
- Imig, Doug – Tarrow, Sidney (2001 b): *Mapping the Europeanization of Contention: Evidence from a Quantitative Data Analysis*. In: Imig, Doug – Tarrow, Sidney (eds.): *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield, 2001, s. 27–49.
- Imig, Doug – Tarrow, Sidney (2000): *Political Contention in a Europeanising Polity*. *West European Politics*, Vol. 23, No. 4 (2000), s. 73–93.
- Imig, Doug – Tarrow, Sidney (2001 c): *Studying Contention in an Emerging Polity*. In: Imig, Doug – Tarrow, Sidney (eds.): *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield, 2001, s. 3–26.
- Jepperson, Ronald – Wendt, Alexander – Katzenstein, Peter (1996): *Norms, Identity, and Culture in National Security*. In: Katzenstein, Peter (ed.): *The Culture of National Security. Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press, 1996, s. 33–75.
- Josselin, Daphné – Wallace, William (eds., 2001): *Non-state Actors in World Politics*. New York: Palgrave, 2001.
- Kaldor, Mary (2000): „Civilizing“ Globalization? The Implications of the „Battle in Seattle“. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 1 (2000), s. 105–114.
- Keane, John (2001): *Global Civil Society? In: Anheimer, Helmut – Glasius, Marlies – Kaldor, Mary (eds.): Global Civil Society 2001*. Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 23–47.
- Keck, Margaret – Sikkink, Kathryn (1998): *Activists Beyond Borders. Advocacy Networks in International Politics*. Ithaca – London: Cornell University Press, 1998.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (2000): *Introduction*. In: Nye, Joseph – Donahue, John (eds.): *Governance in a Globalizing World*. Cambridge, Mass. – Washington, D.C.: Visions of Governance for the 21st Century, Brookings Institution Press, 2000.
- Keohane, Robert – Nye, Joseph (1977): *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Boston: Little and Brown, 1977.
- Klein, Naomi (2001): *Reclaiming the Commons*. *New Left Review*, No. 9 (2001), s. 81–89.
- Koopmans, Ruud – Rucht, Dieter (2002): *Protest Event Analysis*. In: Klandermans, Bert – Staggenborg, Suzanne (eds.): *Methods of Social Movement Research*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2002, s. 231–259.
- Langley, Paul (2000): *Confronting Globalization: International Political Economy and Its Critics*. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 2 (2000), s. 461–469.
- McGrew, Anthony (2002): *From Global Governance to Good Governance. Theories and Prospects of Democratizing the Global Polity*. In: Ougaard, Morten – Higgott, Richard (eds.): *Towards a Global Polity*. London – New York: Routledge, 2002, s. 207–226.
- McMahon, Patrice (2001): *Building Civil Societies in East Central Europe: The Effects of American Non-governmental Organizations on Women’s Groups*. *Democratization*, Vol. 8, No. 2 (2001), s. 45–68.
- Mendelson, Sarah – Glenn, John (eds., 2002): *The Power and Limits of NGOs*. New York: Columbia University Press, 2002.
- Nye, Joseph – Donahue, John (eds., 2000): *Governance in a Globalizing World*. Cambridge, Mass. – Washington, D.C.: Visions of Governance for the 21st Century, Brookings Institution Press, 2000.
- Nye, Joseph – Keohane, Robert (1970): *Transnational Relations and World Politics: An Introduction*. In: Keohane, Robert – Nye, Joseph (eds.): *Transnational Relations and World Politics*. Cambridge – London: Harvard University Press, 1970, s. IX–XXIX.
- O’Brien, Robert – Goetz, Anne Marie – Scholte, Jan Aart – Williams, Marc (2000): *Contesting Global Governance. Multilateral Economic Institutions and Global Social Movements*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- Polanyi, Karl (1957): *The Great Transformation. The Political and Economic Origins of Our Time*. Boston: Beacon Press, 1957.
- Quigley, Kevin (2000): *Lofty Goals, Modest Results: Assisting Civil Society in Eastern Europe*. In: Ottaway, Marina – Carothers, Thomas (eds.): *Funding Virtue. Civil Society Aid and Democracy Promotion*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, 2000, s. 191–215.
- Radice, Hugo (2000): *Responses to Globalization: A Critique of Progressive Nationalism*. *New Political Economy*, Vol. 5, No. 1 (2000), s. 5–19.
- Raghavan, Chakravarthi (2000): *After Seattle, World Trade System Faces Uncertain Future*. *Review of International Political Economy*, Vol. 7, No. 3 (2000), s. 495–504.
- Risse, Thomas – Sikkink, Kathryn (1999): *The Socialization of International Human Rights Norms into Domestic Practices: Introduction*. In: Risse, Thomas – Ropp, Stephen – Sikkink, Kathryn (eds.): *The Power of Human Rights: International Norms and Domestic Change*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999, s. 1–38.

- Risse-Kappen, Thomas (ed., 1995 a): *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- Risse-Kappen, Thomas (1995 b): *Bringing Transnational Relations Back In: Introduction*. In: Risse-Kappen, Thomas (ed.): *Bringing Transnational Relations Back In: Non-State Actors, Domestic Structures and International Institutions*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995, s. 3–33.
- Rosenau, James (1998): *Governance and Democracy in a Globalizing World*. In: Archibugi, Daniele – Held, David – Köhler, Martin (eds.): *Re-imagining Political Community. Studies in Cosmopolitan Democracy*. Cambridge: Polity Press, 1998, s. 28–57.
- Rosenau, James (1999): *Toward an Ontology for Global Governance*. In: Hewson, Martin – Sinclair, Timothy (eds.): *Approaches to Global Governance Theory*. New York: State University of New York Press, 1999, s. 287–301.
- Rucht, Dieter (2001): *Social Movements Challenging Neo-liberal Globalisation*. *Central European Science Review*, Vol. 2, No. 5 (2001), s. 94–114.
- Scott, Matthew J. O. (2001): *Danger – Landmines! NGO-Government Collaboration in the Ottawa Process*. In: Edwards, Michael – Gaventa, John (eds.): *Global Citizen Action*. Boulder, Co.: Lynne Rienner, 2001, s. 121–133.
- Scholte, Jan Aart (2000 a): *Cautionary Reflections on Seattle*. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 29, No. 1 (2000), s. 115–121.
- Scholte, Jan Aart (2002): *Civil Society and Democracy in Global Governance*. *Global Governance*, No. 8 (2002), s. 281–304.
- Scholte, Jan Aart (2000 b): *Globalization. A Critical Introduction*. Basingstoke: Macmillan Press, 2000.
- Sikkink, Kathryn – Smith, Jackie (2002): *Infrastructure for Change: Transnational Organizations, 1953–1993*. In: Khagram, Sanjeev – Riker, James V. – Sikkink, Kathryn (eds.): *Restructuring World Politics. Transnational Social Movements, Networks, and Norms*. Minneapolis – London: University of Minnesota Press, 2002, s. 24–44.
- Smith, Jackie (2001): *Globalizing Resistance: The Battle of Seattle and the Future of Social Movements*. *Mobilization: An International Journal*, Vol. 6, No. 1 (2001), s. 1–19.
- Stiglitz, Joseph (2000): *The Insider. What I Learned at the World Economic Crisis*. *The New Republic*, <http://www.thenewrepublic.com/041700/stiglitz041700.htm>
- Strange, Susan (1997): *The Erosion of the State*. *Current History*, November 1997, s. 365–369.
- Strange, Susan (1996): *The Retreat of the State: The Diffusion of Power in the World Economy*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Tarrow, Sidney (2001 a): *Contentious Politics in a Composite Polity*. In: Imig, Doug – Tarrow, Sidney (eds.): *Contentious Europeans. Protest and Politics in an Emerging Polity*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield, 2001, s. 233–251.
- Tarrow, Sidney (2002): *From Lumping to Splitting: Specifying Globalization and Resistance*. In: Smith, Jackie – Johnson, Hank (eds.): *Globalization and Resistance. Transnational Dimensions of Social Movements*. Lanham – Boulder – New York – Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, 2002, s. 229–249.
- Tarrow, Sidney (2001 b): *Rooted Cosmopolitans. Transnational Activists in a World of States*. *A Talk Prepared for Delivery at the University of Wisconsin, Madison, November 2nd*, <http://www.ssc.wisc.edu/~oliver/SOC924/Articles/>
- Tarrow, Sidney (2000): *Transnational Contention*. *Badia Fiesolana, San Domenico: EUI Working Paper RSC 2000/44*.
- Tarrow, Sidney (2001 c): *Transnational Politics: Contention and Institutions in International Politics*. *Annual Review of Political Science*, Vol. 4 (2001), s. 1–20.
- Wade, Robert (1996): *Globalization and its Limits: Reports of the Death of the National Economy are Greatly Exaggerated*. In: Berger, Suzanne – Dore, Ronald (eds.): *National Diversity and Global Capitalism*. Ithaca – London: Cornell University Press, 1996, s. 60–88.
- Walker, R. B. J. (1994): *Social Movements and World Politics*. *Millennium: Journal of International Studies*, Vol. 23, No. 3 (1994), s. 669–700.
- Wallerstein, Immanuel (2002): *New Revolts against the System*. *New Left Review*, No. 18 (2002), s. 29–39.
- Wapner, Paul (1996): *Environmental Activism and World Civic Politics*. Albany: State University of New York Press, 1996.
- Warkentin, Craig – Mingst, Karen (2000): *International Institutions, the State, and Global Civil Society in the Age of the World Wide Web*. *Global Governance*, Vol. 6, No. 2 (2000), s. 237–257.
- Weber, Max (1961): *General Economic History*. New York: Collier Books, 1961.
- Wedel, Janine (1998): *Collision and Collusion. The Strange Case of Western Aid to Eastern Europe 1989–1998*. New York: St. Martin's Press, 1998.

Poznámka

Stáť byla zpracována v rámci grantového projektu Politická teorie nových sociálních hnutí, podporovaného Vzdělávací nadací Jana Husa (HESP 0215).